

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τόμος XIII Τεύχος 1 Ιανουάριος - Ιούνιος 2001

ARCHIVES OF ECONOMIC HISTORY

Volume XIII No 1 January - June 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ - CONTENTS

CHR. TZOVAS : The economic determinants of reporting policies of greek firms: The influence of Tax Considerations	7
J. MITROPOULOS - J. MAKRIGENIS - A. ANASTASIOU : Effective operational programming and planning in banking sector	27
E. NIKOLOPOULOS : The economic, social and institutional roots of globalisation	55
ΑΠ. ΚΙΟΧΟΣ : Σύσταση ασφαλιστικής εταιρίας κάλυψης ορισμένων κινδύ- νων των οργανωμένων ταξιδιών και οργανόγραμμα λειτουργίας αυτής (Establishment of insurance company which covers risks on percheduled travelling and organogramma of this company)	71
G. PAPANICOLAOU : The main norms of the market performance of an industry	89
V. PANAGHOU - T. PAPAILIAS : Macro - Economic aspects of the agricultural sector in the context of a decentralized mature economy	101
G. THANOS : Evaluating and facing the monetary -financial troubles imposed on the Greek investment banks at the phase	115
I. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ - I. ΜΑΚΡΥΓΕΝΗΣ : Ορθολογική λήψη αποφάσεων για την χρηματοδότηση των υπηρεσιών του εθνικού συστήματος υγείας (Rational decisions for the financing of the National Health system services)	131
Γ. ΓΚΙΚΑΣ - ΑΛ. ΧΥΖ : Θεωρητικές απόψεις περί της διεθνούς οικονομι- κής (The Aspects concerning international economic interdependence.....)	157
ΕΥΑΓ. ΘΕΟΔΩΡΑΤΟΥ : Ο ρόλος των επιχειρήσεων στις δημοκρατικές κοινωνίες και η οργάνωση και διοίκησή τους (The role of enterprises into democratic societies and their management)	173
Π. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ - Ν. ΤΖΟΚΑΣ : Οι σχέσεις μεταξύ marketing και επιχειρηματικότητας στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (Relations between marketing and entrepreneurship in the small firms)	189
Β. ΠΑΝΑΓΟΥ - Θ. ΠΑΠΑΗΛΙΑΣ : Η ευρωπαϊκή ένωση και οι παρεμβάσεις στις αγορές και στις τιμές των γεωργικών προϊόντων (European Union and the intervention in the agricultural product markets)	201
Π. ΠΑΠΑΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ : Περιφερειακές εκπαιδευτικές ανισότητες	229
BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ - BOOK REVIEWS.....	237
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΝΕΑ - NEWSLETTER	246

ΑΘΗΝΑΙ - ATHENS, 2001

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής - Associate Editors

†A. Fanfani (Italy)
Anna Pellanda (Italy)
A. Montesano (Italy)
G. Viaggi (Italy)
P. Barucci (Italy)
R. Coppi (Italy)
U. Hegeland (Sweden)
A. Rugina (USA)
J. Tarascio (USA)
Ingrid Rima (USA)
K. Thanawala (USA)
E. Ortiz (Mexico)
O. Popescu (Argentina)
H. Jenkis (Germany)
U. Witt (Germany)
†J. Krabbe (Netherlands)
A.R. Leen (Netherlands)
G. Meijer (Netherlands)
F. Condis y Troiano (Belgium)
Thierry Levy (France)
B. Yamey (England)
Sheila Dow (England)
B. Pettman (England)
E. Fullbrook (England)
I. Cristescu (Romania)
R. Petridis (Australia)
T. Riha (Australia)
P.J. Gandhi (India)
P. Gemtos (Greece)
P. Kiochos (Greece)

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : Λάζαρος Θ. Χουμανίδης,
Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ : Πέτρος Α. Κιόχος,
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ : Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης,
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ : Διονύσιος Δ. Ιθακήσιος,
Λέκτωρ Πανεπιστημίου Πειραιώς

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ : Κωνσταντίνος Α. Ζώης,
Καθηγητής Τ.Ε.Ι. Πειραιώς

ARCHIVES OF ECONOMIC HISTORY

FOUNDER - DIRECTOR : Lazaros Th. Houmanidis,
Professor Emeritus, University of Piraeus

FINANCE MANAGER : Petros A. Kiochos,
Professor, University of Piraeus

SECRETARIAT - CORRESPONDENCE : Anastassios, D. Karayiannis,
Professor, University of Piraeus

EXECUTIVE EDITOR : Dionyssios D. Ithakissios,
Lecturer, University of Piraeus

PUBLIC RELATIONS : Constantinos A. Zois,
Professor, Technological Education Institute (T.E.I.) of Piraeus.

Το «Αρχεῖον» διανέμεται δωρεάν και δεν φέρει ουδεμίαν ευθύνην δια τα δημοσιευόμενα άρθρα τα οποία εκπροσωπούν μόνον τας απόψεις των συγγραφέων.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΓΚΙΚΑΣ - ΑΛΙΝΑ ΧΥΖ

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ηπείρου

1. Εισαγωγή

Ο υψηλός ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης που σημειώθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο συνοδεύτηκε από την αναθέρμανση των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Η αύξηση της σημασίας των εξωτερικών παραγόντων στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη συνέβαλε στην διαμόρφωση πολλών δεσμών οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των διάφορων χωρών και περιοχών του κόσμου. Η συνεχώς αυξανόμενη αμοιβαία εξάρτηση επέδρασε στη διαμόρφωση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, στα πλαίσια του οποίου τα οικονομικά υποκείμενα της διεθνούς σκηνής καλούνται να επιλύσουν πολύπλοκα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα λαμβάνοντας υπόψη, μεταξύ άλλων, τα συμφέροντα των διαφόρων χωρών. Ταυτόχρονα, σε παγκόσμιο επίπεδο εντείνεται η συσσώρευση και η περαιτέρω όξυνση των ανταγωνιστικών συμφερόντων μεταξύ των διαφόρων χωρών ή ομάδων χωρών.

Η δυναμική ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και η διεθνοποίηση της παραγωγής και του κεφαλαίου αποτέλεσαν την αιτία ώστε ορισμένες χώρες να χάσουν τον πλήρη έλεγχο, τόσο στους φυσικούς τους πόρους όσο και στην ανάπτυξη ορισμένων κλάδων των οικονομιών τους. Αφορά αυτό, ιδιαίτερα, στις αναπτυσσόμενες χώρες, των οποίων η "ολοκλήρωση" στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, στην πραγ-

ματικότητα, στηρίζεται στην αυξανόμενη εξάρτηση της κοινωνικοοικονομικής τους ανάπτυξης από τις αποφάσεις που λαμβάνουν τα ανεπτυγμένα κράτη, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και τα διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.

Οι σύγχρονες τάσεις διεθνοποίησης των εθνικών οικονομιών και παγκοσμιοποίησης των χρηματαγορών στηρίχτηκαν και στηρίζονται πάνω σε μια νέα τεχνολογική υποδομή. Οι τάσεις αυτές «...δεν πηγάζουν από καμιά νομοτέλεια, κοινωνικό φαταλισμό ή ιστορική τελεολογία αλλά είναι γνήσια προϊόντα μιας νεοφιλελεύθερης χειρισμού οικονομικών αδιεξόδων, μέσα σε συγκεκριμένες ισορροπίες εθνικών και ταξικών συσχετισμών δυνάμεων και μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό κλίμα».[Τομπάζος, Σ., 1999, σελ. 17].

Η αυξημένη διεθνοποίηση δεν ταυτίζεται με ότι εννοείται με τον όρο παγκοσμιοποίηση. Η «παγκοσμιοποίηση της οικονομίας» αποτελεί σύγχρονη μυθολογία, η οποία, υποτιμώντας τον βαθμό οικονομικής ανεξαρτησίας, τις εθνικές ιδιαιτερότητες και δυνατότητες ελιγμών εθνικών οικονομικών πολιτικών, παρουσιάζει κάποιες κοινωνικές επιλογές ιδεολογικού χαρακτήρα ως οικονομικές αναγκαιότητες και υποχρεώσεις προσαρμογής στις σύγχρονες τάσεις. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει ούτε παγκοσμιότητα της οικονομίας ούτε καν παγκοσμιότητα του παραγωγικού κεφαλαίου, αλλά μια αυξημένη αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών.[βλ. Τομπάζος, Σ., 1999, σελ.19-81].

Στο άρθρο αυτό επιχειρούμαι μια λεπτομερή ανάλυση των κατηγοριών: οικονομική εξάρτηση και αλληλεξάρτηση, οι οποίες προξενούν αρκετές αντιπαραθέσεις και αμφισβητήσεις όσον αφορά το εννοιολογικό τους πλαίσιο και περιεχόμενο, καθώς επίσης παρουσιάζονται οι θεωρητικές απόψεις για τη διεθνή οικονομική αλληλεξάρτηση και στη συνέχεια παρατίθενται οι τρόποι μέτρησής της. Τέλος, το άρθρο ολοκληρώνεται με μία σύντομη περίληψη και συμπερασματικές σκέψεις για την οικονομική αλληλεξάρτηση.

2. Η έννοια της οικονομικής αλληλεξάρτησης

Στην επιστήμη των διεθνών οικονομικών και πολιτικών σχέσεων άρχισαν να χρησιμοποιούν την έννοια της οικονομικής αλληλεξάρτησης, κυρίως, για να καθορίσουν το επίπεδο ανάπτυξης των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μεταξύ των χώρων. Παρ' ότι η βιβλιογραφία του αντικειμένου είναι πλούσια, δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός αυτής της κατηγορίας. Η έννοια αυτή εμφανίζεται με διάφορες σημασίες και διαφορετικά εννοιολογικά περιεχόμενα. Χρησιμοποιείται από τους επιστήμονες και τους πολιτικούς τόσο για την παρουσίαση των σημαντικών ιδιοτήτων του σημερινού διεθνούς συστήματος όσο και για τον καθορισμό των συγκεκριμένων στόχων της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Η έλλειψη μονολιθικού, γενικά αποδεκτού ορισμού της έννοιας «διεθνής οικονομική αλληλεξάρτηση» απορρέει, μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι η έννοια αυτή δεν είναι απόλυτα ακριβής και συνεπώς δύσκολο είναι με τη βοήθεια του αναλυτικού ή συνθετικού ορισμού να προσδιοριστεί η πλήρης σημασία της και το εννοιολογικό της πλαίσιο.

Αρχικά, με τον όρο «αλληλεξάρτηση» θεωρούσαν την διεύρυνση των αμοιβαίων οικονομικών εξαρτήσεων. Η παραπάνω θεώρηση αυτής της έννοιας χρησιμοποιείται στην καθομιλούμενη από παλιά, όπου αλληλεξάρτηση σημαίνει απλώς αμοιβαία εξάρτηση, ενώ η εξάρτηση εκφράζει τη σχέση που υπάρχει μεταξύ αντικειμένων, φαινομένων κλπ και στηρίζεται στο ότι ένα αντικείμενο προσδιορίζει ή προϋποθέτει το δεύτερο. Άρα, η αμοιβαία εξάρτηση ως συνώνυμο της αλληλεξάρτησης σημαίνει επίσης «έκθεση» των διαφόρων χωρών στην επίδραση των εξωτερικών παραγόντων [R.O. Keohane, J.S.Nye 1977, σ. 8]. Η αλληλεξάρτηση – με αυτή τη σημασία – εμφανιζόταν από παλιά, αν και η εντατικοποίηση του φαινομένου αυτού εκδηλώθηκε τη «βιομηχανική εποχή». Αξίζει να αναφερθεί, ότι μέχρι τη δεκαετία του '50 το φαινόμενο αυτό οριζόταν συχνά ως «διεθνής καταμερισμός εργασίας». Την ίδια δεκαετία, εξαιτίας της έντασης των τάσεων προς την ολοκλήρωση, όλο και πιο επίκαιρος κατέστη ο όρος: «διεθνής οικονομική ολοκλήρωση», που συχνά θεωρείται ως συνώνυμος της αλληλεξάρτησης. Πρέπει όμως να είναι προφανές και αυτονόητο πως η

συνταύτιση αυτών των δύο εννοιών είναι παραπλανητική, τουλάχιστον εάν ενδιαφερόμαστε για αντικειμενικούς σκοπούς ευρύτερους από την απλή σχέση μεταξύ των χωρών – παραδείγματος χάρη, τη συλλογική συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων, την κοινή εξωτερική και νομισματική πολιτική. Ο όρος της διεθνούς οικονομικής αλληλεξάρτησης εκ νέου εμφανίστηκε μόλις τότε, όταν οι αναπτυσσόμενες χώρες άρχισαν σταδιακά να συμμετέχουν στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και κατ' αυτό τον τρόπο άρχισε να αυξάνει ο βαθμός εξάρτησής τους από τις αναπτυγμένες οικονομικά χώρες, τις πολυεθνικές και τα διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.

Πριν προχωρήσουμε στην λεπτομερή ανάλυση της κατηγορίας «οικονομική αλληλεξάρτηση» σκόπιμη φαίνεται να είναι η προσπάθεια για τον ακριβή ορισμό της έννοιας «εξάρτηση», όπως αυτή χρησιμοποιείται στα συμφραζόμενα των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Η έννοια αυτή κατέστη ιδιαίτερα επίκαιρη μεταξύ των απολογητών της θεωρίας της εξάρτησης (Dependencia- Theoria) στις χώρες της Λατινικής Αμερικής καθώς και στις Ηνωμένες Πολιτείες [Για την αναλυτική παρουσίαση της θεωρίας της εξάρτησης βλ. Dependence and Dependency in the Global System, International Organization" 1978, τόμος 1, καθώς και V.A. Mahler 1980, D.Seers 1981]. Η εξάρτηση (dependence) στα πλαίσια της εν λόγω θεωρίας σημαίνει κατάσταση υποταγής μιας χώρας στις ενέργειες, αποφάσεις, πολιτικές κλπ των άλλων κρατών ή άλλων υποκειμένων των διεθνών σχέσεων. Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία περί της θεωρίας της εξάρτησης διακρίνονται δύο βασικοί τρόποι ερμηνείας της έννοιας «εξάρτηση». Η έννοια αυτή αντιμετωπίζεται είτε σαν πραγματική έλλειψη κυριαρχίας κάποιου κράτους (ή κάποιου άλλου υποκειμένου των διεθνών σχέσεων), είτε ως ασυμμετρική μορφή αλληλεξάρτησης.

Στην ορολογία της Σχολής της εξάρτησης η εξάρτηση εκφράζεται σαν έννοια που περιγράφει ορισμένες χαρακτηριστικές ιδιότητες (τόσο οικονομικές όσο και κοινωνικο-πολιτικές) της εθνικής οικονομίας, οι οποίες αποτελούν την αιτία της υπανάπτυξης και μπορούν να επιδράσουν αρνητικά στην περαιτέρω ανάπτυξη [S. Lall 1975, J.A. Caporoso 1978, σ. 18-19]. Συχνά όμως, η έννοια της εξάρτησης χρησιμοποιείται επίσης μ' άλλες σημασίες, δηλαδή για την περιγραφή της έλλειψης ισορροπίας στις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ δυο υποκειμένων

όπως ανεξάρτητων χωρών, χώρας και πολυεθνικών επιχειρήσεων. Για τον Καθηγητή Χουμανίδη το κόστος εξάρτησης είναι η οικονομική εξάρτηση ενός συντελεστή της παραγωγής από ένα άλλο (Λ. Χουμανίδης 1957, 1991). Π.χ. ο Sandro Sideri αντιλαμβάνεται την εξάρτηση ως σχέση μεταξύ δύο κοινωνιών, όπου η εξάρτηση της Α κοινωνίας εκφράζεται σαν δύναμη της Β κοινωνίας να ελέγχει τις επιλογές και τα συμφέροντα της Α [S. Sandro 1972, σ. 348]. Χαρακτηριστικός είναι και ο ορισμός του Κ. Λάμπου κατά τον οποίο «... η οικονομική εξάρτηση εκφράζεται σαν κατάσταση υποταγής μιας άλλης χώρας ή ενός συνασπισμού χωρών, σε βαθμό που η εξαρτημένη οικονομία να αναπτύσσεται αργά και συμπληρωματικά σε σχέση με την κυρίαρχη οικονομία και παραμορφικά – ανισόμερα σε σχέση με τον εαυτό της, σε σχέση δηλαδή με τις πραγματικές ανάγκες της συγκεκριμένης κοινωνίας [Κ. Λάμπος 1988, σ.29]. Από αυτή την ίδια σκοπιά χρησιμοποιείται επίσης η έννοια της αλληλεξάρτησης για να εκφραστούν οι αμοιβαίες εξαρτήσεις μεταξύ δύο χωρών ή άλλων υποκειμένων της διεθνούς ζωής, δηλαδή για την περιγραφή της περιορισμένης κυριαρχίας μιας χώρας αλληλεξαρτώμενης απ' άλλη χώρα ή από ολόκληρο συνασπισμό χωρών. Όπως είναι γνωστό, όταν υπάρχει πλήρης οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία, μια χώρα κατέχει επίσης τον πλήρη και αποκλειστικό έλεγχο της οικονομίας της, των πολιτικών της κλπ. Ενώ σε κατάσταση αλληλεξάρτησης με άλλες χώρες εμφανίζεται «αμοιβαίος έλεγχος» ορισμένων οικονομικών και πολιτικών αποφάσεων. Τέλος, συχνά η αλληλεξάρτηση αντιμετωπίζεται σαν άρνηση της παθητικής εξάρτησης και παρουσιάζεται σαν θετική, αμοιβαία ενεργητική σχέση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα ιστορικά υποκείμενα. [Κ. Λάμπος 1988, σ.31]. Κατά συνέπεια ο ορισμός αυτός προσδίδει θετική εικόνα στην έννοια της αλληλεξάρτησης, κάτι που δεν μπορεί να ειπωθεί για την έννοια της εξάρτησης.

Πολλοί οικονομολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο «οικονομική αλληλεξάρτηση» για να εκφράσουν το βαθμό ευαισθησίας μιας χώρας από τις αλλαγές στην οικονομική πολιτική των άλλων χωρών και των υπολοίπων υποκειμένων της διεθνούς σκηνής. Επί παραδείγματι, ορισμένοι αμερικάνοι οικονομολόγοι άρχισαν να χρησιμοποιούν την έννοια της αλληλεξάρτησης για να περιγράψουν «... την ευαισθησία μιας χώρας από τα γεγονότα που διαδραματίζονται εκτός των συνόρων της

[R.D. Tollison, T.D. Willett 1973, σ. 259, M.N. Whitman 1979, σ.265, K.Waltz 1979, σ. 139]. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η αντίληψη της αλληλεξάρτησης στηρίζεται στην έννοια «εξάρτηση», που σημαίνει κατάσταση στην οποία οι οικονομίες των διαφόρων χωρών προσδιορίζονται από την πορεία μιας άλλης χώρας (ή συχνότερα των οικονομιών συνασπισμού χωρών) [T. dos Santos 1970, σ. 231]. Στην ίδια κατηγορία ορισμών ανήκει και αυτή κατά την οποία η αλληλεξάρτηση αποτελεί μορφή εξωτερικών οικονομικών δεσμών, που παρέχει την δυνατότητα στον εξωτερικό εταίρο μιας χώρας να επιδρά αποτελεσματικά στα οικονομικά της μεγέθη, πραγματοποιώντας συγκεκριμένους πολιτικούς σκοπούς [S. Michalowski 1983, σ. 17].

Από την μέχρι τώρα ανάλυση, προκύπτει, ότι εξάρτηση και αλληλεξάρτηση εκφράζουν συγκεκριμένη κατάσταση. Άρα, δεν είναι κάποιες μεταβλητές ιδιότητες που χαρακτηρίζουν σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα τις οικονομίες των χωρών. Συχνά, η κατάσταση της εξάρτησης αποτελεί σημείο αναφοράς κατά την εξέταση τέτοιων φαινομένων όπως: η οικονομική ανάπτυξη, περιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης κλπ. Πρέπει όμως να προστεθεί, ότι από μόνη της η κατηγορία της εξάρτησης τίποτε δεν εξηγεί όσον αφορά, επί παραδείγματι, την ουσία, τις πηγές και τους περιοριστικούς παράγοντες της οικονομικής ανάπτυξης. Επομένως, η ύπαρξη εξάρτησης μιας χώρας από μια άλλη χώρα ή συνασπισμό χωρών δεν επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι αυτή ακριβώς αποτελεί τη βασική αιτία αυτού και όχι κάποιου άλλου ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης.

Ο όρος της αλληλεξάρτησης δεν ορίζεται μόνο με διάφορους τρόπους αλλά έχει επίσης πολύπλευρο αντίκτυπο όσον αφορά τις θετικές και αρνητικές του συνέπειες. Για παράδειγμα R.O. Keohane και J.N. Nye διαφωνούν με τον ορισμό της αλληλεξάρτησης ως μορφής “.... αμοιβαίων εξαρτήσεων που παρέχει στις χώρες αμοιβαία οφέλη. Και αυτό επειδή σε ορισμένες περιπτώσεις η σχέση της αλληλεξάρτησης μπορεί να επιφέρει τόσο πολύ αρνητικές συνέπειες που και οι δύο πλευρές θα προτιμούσαν να διακόψουν τις σχέσεις τους και συγχρόως να παραιτηθούν από τις ωφέλειες που αντλούσαν. Επί παραδείγματι, το κυνηγητό των εξοπλισμών “ [R.O. Keohane, J.S. Nye 1975, d.365].

Για την ολοκλήρωση της ανάλυσης κρίσιμες φαίνονται μερικές

παρατηρήσεις περί του “κλασσικού” έργου της σύγχρονης βιβλιογραφίας του αντικειμένου. Χαρακτηριστικό είναι ότι αν και ο όρος της αλληλεξάρτησης εμφανίζεται στον τίτλο του βιβλίου [Γίνεται λόγος για το βιβλίο του R.N. Cooper, 1980] δεν υπάρχει καθαρά διατυπωμένος ορισμός της ίδιας της έννοιας της αλληλεξάρτησης. Το βιβλίο του R.N. Cooper δεν περιέχει επίσης καμιά περιγραφή για τη σημασία της αλληλεξάρτησης, καθώς και για τους παράγοντες που την προσδιορίζουν. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί εναλλακτικά τις έννοιες: ολοκλήρωση και αλληλεξάρτηση σαν να τους προσδίδει το ίδιο(;) περιεχόμενο. Ο Cooper υπογραμμίζει, μεταξύ των άλλων, ότι “... όπως και στο ανδρόγυνο έτσι και στις διεθνείς σχέσεις τα οφέλη από την σύσφιγξη των διεθνών οικονομικών δεσμών μπορούν να επιτευχθούν μόνο με την εξασθένιση της ίδιας της εθνικής κυριαρχίας” [R.N. Cooper 1980, d.4]. Φαίνεται, ότι κατά τον Cooper αρκεί να επιβεβαιωθεί *a priori* ή να τεθεί σαν υπόθεση, ότι ο σύγχρονος κόσμος είναι σε μεγάλο βαθμό αλληλεξαρτώμενος και κατόπιν, χωρίς ακριβή καθορισμό της έννοιας της αλληλεξάρτησης, καθίσταται δυνατή η ανάλυση των συνεπειών στον τομέα της οικονομικής πολιτικής.

Τελικά, μπορεί να λεχθεί ότι η διεθνής οικονομική αλληλεξάρτηση είναι συγκεκριμένη κατάσταση αμοιβαίων εξαρτήσεων ή αμοιβαίας, όχι πάντα συμμετρικής, στήριξης μιας χώρας στους πόρους των άλλων χωρών, που προκύπτει από την μέχρι σήμερα ανάπτυξη των διεθνών ανταλλαγών και προσδιορίζεται από το μοντέλο της οικονομικής ανάπτυξης που πραγματοποιείται σε παγκόσμια κλίμακα. Ο προτεινόμενος ορισμός είναι λοιπόν συνθετικός και προσδίδει διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο στον όρο αλληλεξάρτηση, που με διάφορους τρόπους ερμηνεύεται μέχρι σήμερα στην οικονομία και στις πολιτικές επιστήμες. Ταυτόχρονα, πρέπει να δεχτούμε -κατά τη γνώμη μας- ότι σύμφωνα με τον προαναφερθέντα ορισμό της αλληλεξάρτησης κάθε χώρα (εθνική οικονομία – ως υποσύνολο του γενικού συνόλου, που είναι το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα) παραμένει σε σχέσεις εξάρτησης (λιγότερο ή περισσότερο ασυμμετρικής) με άλλες χώρες, κάτι που αποτελεί συνέπεια της ίδιας της υπόθεσης της παγκοσμιότητας του χαρακτήρα της διεθνούς οικονομικής αλληλεξάρτησης.

3. Ανασκόπηση ορισμένων απόψεων για την οικονομική αλληλεξάρτηση

Τη θεωρητική άποψη της αλληλεξάρτησης οι οικονομολόγοι και πολιτικολόγοι, πιθανόν, δανείστηκαν για πρώτη φορά από το έργο του αμερικανού κοινωνιολόγου T. Parsons και – στη συνέχεια – με την τροποποίηση του περιεχομένου της, την ενέταξαν στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων. Επομένως, με βάση αυτή τη θεωρία, αλληλεξάρτηση σημαίνει σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων, στρωμάτων και κοινωνικών ομάδων. Ο ταξικός χαρακτήρας της θεωρίας του Parsons στηρίζεται μεταξύ των άλλων στην υπόθεση ύπαρξης μιας ιδιόρρυθμης ισορροπίας μεταξύ της κεφαλαιοκρατικής τάξης και των εργαζομένων (στρώματα που συντηρούνται από την ίδια τους την εργασία). [T. Parsons 1951,d.107]. Ορισμένοι ειδικοί των διεθνών σχέσεων προσπαθούν να αναπτύξουν τη θεωρία της αλληλεξάρτησης του T. Parsons προς την ίδια κατεύθυνση, δηλαδή υποθέτοντας την ύπαρξη κατάστασης ισορροπίας ή την ανάγκη ύπαρξης αρμονίας και σύμπτωσης συμφερόντων μεταξύ των βιομηχανικά αναπτυσσόμενων κοινωνιών και των εθνών των αναπτυσσόμενων κοινωνιών.

Στις σημερινές έρευνες περί των διεθνών οικονομικών και πολιτικών σχέσεων οι έννοιες της εξάρτησης και της οικονομικής αλληλεξάρτησης χρησιμοποιούνται για την εξυπηρέτηση διαφόρων σκοπιμοτήτων. Οι όροι αυτοί υιοθετήθηκαν από τους ερευνητές, που ασχολούνται με την περιγραφική ανάλυση των ιστορικών προτσές και των κοινωνικών μεταβολών, με σκοπό τον διαχωρισμό των περιόδων ανάπτυξης των χωρών ή περιφερειών, που αποτελούν αντικείμενο ανάλυσης. Α.χ., ο T. Sandos ξεχωρίζει την *αποικιοκρατική φάση της εξάρτησης*, την *χρηματο-βιομηχανική φάση* και την *επονομαζόμενη φάση της νέας εξάρτησης* που στηρίζεται στις αυτόνομες επενδύσεις των πολυεθνικών επιχειρήσεων [T. dos Sandos 1970, σ. 232]. Ενώ, οι υποστηρικτές των εμπειρικών ερευνών χρησιμοποιούν αυτές τις έννοιες για την μέτρηση των επιμέρους εξαρτήσεων. Για παράδειγμα, συχνά αντικείμενο των ερευνών τους αποτελεί η εμπορική εξάρτηση κατανοούμενη ως πεδίο ή βαθμός πραγματικού ή δυνητικού ελέγχου που μπο-

ρεί να επιφέρει μια χώρα στις άλλες μέσω του εμπορίου. Επιπλέον, υπάρχουν οπαδοί της χρησιμοποίησεως αυτών των όρων για διάφορους επιμέρους ερευνητικούς σκοπούς. Σε αυτή την περίπτωση η εξάρτηση δεν είναι σταθερή χαρακτηριστική ιδιότητα που παρουσιάζει τις σχέσεις μιας χώρας με τις άλλες, δεν είναι επίσης ιδιότητα που μπορεί να μετρηθεί όπως επιθυμούν οι εμπειρικοί, αλλά σχεδόν ακαθόριστη μεταβλητή ιδιότητα.

Ενδιαφέρουσα ερμηνεία του φαινομένου της αλληλεξάρτησης, όσον αφορά τις μορφές των αμοιβαίων σχέσεων, παρουσιάζει ο Ούγγρος οικονομολόγος M. Simai. Ο M. Simai αναφέρει ορισμένες φάσεις στη διαδικασία της διεθνοποίησης των διαφόρων εθνικών οικονομιών. Η πρώτη φάση εκφράζεται με την εμφάνιση απομονωτικών αλληλεπιδράσεων. Η επόμενη φάση είναι οι εντατικές αλληλεπιδράσεις, που «...στην πραγματικότητα δημιουργούν στοιχεία αμοιβαίας εξάρτησης, αλλά δεν είναι τόσο ισχυρές για να επιδράσουν καθοριστικά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των σχέσεων μεταξύ των κρατών, καθώς και στις εσωτερικές και διεθνείς συνθήκες που προσδιορίζουν την ανάπτυξη των διαφόρων χωρών» [M. Simai 1978, σ. 314]. Κατόπιν στην περίπτωση που η ύπαρξη μιας χώρας προσδιορίζεται από τις ενέργειες των άλλων κρατών χαρακτηρίζεται από τον Simai με την βοήθεια της κατηγορίας της αλληλεξάρτησης. Άρα, στην περίπτωση αυτή, οι στόχοι μιας χώρας τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο μπορούν να πραγματοποιηθούν μόνο τότε, όταν λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα και οι στόχοι της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής των άλλων χωρών [M. Simai 1978]. Το υψηλότερο επίπεδο «διεθνοποίησης» των εθνικών οικονομιών εκπροσωπεί, κατά τον M. Simai, τη φάση της οικονομικής ολοκλήρωσης ή της οικονομικής ένωσης των κρατών.

Υπάρχουν επίσης οικονομολόγοι που προσπαθούν να διακρίνουν στις διεθνείς σχέσεις συγκεκριμένα είδη αλληλεξάρτησης. Σύμφωνα με την πιο δημοφιλή ταξινόμηση υπάρχουν δύο βασικά είδη οικονομικής αλληλεξάρτησης: επίπεδη, που αντιπροσωπεύει το μέγεθος των συναλλαγών μεταξύ των χωρών και η κάθετη η οποία μπορεί να εκτιμηθεί με βάση την αντίδραση μιας οικονομίας (διαμέσου των αλλαγών στις τιμές) στις οικονομικές αλλαγές μιας άλλης χώρας (R.O. Keohane, J.S. Nye 1975, σ. 428-429). Όμως-από τους περισσότερους οικονο-

μολόγους-μόνο η κάθετη αλληλεξάρτηση θεωρείται ως «πραγματική», ενώ οι εμπορικές και οι άλλες συναλλαγές αποτελούν σχεδόν «[...]τους δρόμους που οδηγούν στην ανάπτυξη της αλληλεξάρτησης και όχι στην ίδια την αλληλεξάρτηση [R. H. Cooper 1972, σ.212]. Τη θέση αυτή υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, και ο G. Mally ο οποίος χρησιμοποιώντας ως κριτήριο το βαθμό ευαισθησίας μιας εθνικής οικονομίας από τις εξωτερικές επιδράσεις διακρίνει τα εξής είδη αλληλεξάρτησης: αντικειμενική-υποκειμενική, παγκόσμια-περιφερειακή, προαιρετική-αναγκαστική και οργανική-συμπτωματική [G. Mally 1976, σ. 5-14].

Μεγάλη επίδραση στην διαμόρφωση της θεωρίας της αλληλεξάρτησης είχε ο K. W. Deutch. Σύμφωνα με τον οποίο η αλληλεξάρτηση μεταξύ δύο (ή μεγαλύτερου αριθμού) χωρών εμφανίζεται τότε όταν υπάρχουν μεταξύ αυτών «...εντατικές ροές στις συναλλαγές» [K.W. Deutch 1961, σ. 267-299]. Με βάση την παραπάνω θεώρηση, η σχέση των εξωτερικών συναλλαγών προς τις εγχώριες συναλλαγές δίνει τον βαθμό αλληλεξάρτησης ο οποίος είναι συνάρτηση του επιπέδου ανάπτυξης. Ο K.W. Deutch υποστηρίζει ότι τα τελευταία χρόνια στις πλέον αναπτυγμένες οικονομικά χώρες που έχουν κατά κανόνα μεγάλες αγορές, ο δείκτης αυτός ελαττώθηκε εξαιτίας της ανάκαμψης της εσωτερικής αγοράς. Ενώ, στις χώρες με χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ, και ειδικότερα σ' αυτές τις χώρες οι οποίες πρόσφατα είχαν αποικιοκρατικό καθεστώς, η σχέση αυτή είναι υψηλή. Σύμφωνα με την άποψη του Deytch η αλληλεξάρτηση στην πραγματικότητα σημαίνει εξάρτηση αυτών των χωρών από τις περισσότερες οικονομικά αναπτυγμένες χώρες. Παρόμοιες απόψεις περί της αλληλεξαρτήσεως, δηλαδή απόψεις που στηρίζονται στους αμοιβαίους εμπορικούς, επενδυτικούς, τεχνολογικούς και άλλους δεσμούς μεταξύ των αναπτυγμένων και αναπτυσσομένων χωρών καθώς και μεταξύ των βιομηχανικών χωρών παρουσιάζονται από πολλούς άλλους οικονομολόγους και πολιτικολόγους [A. O. Hirschman 1978, σ. 49-50, C. Furtado 1982, σ. 27].

Γενικά, παρόλες τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των σκοπιμοτήτων για την εξυπηρέτηση των οποίων χρησιμοποιούνται οι παραπάνω συγγενείς έννοιες καθώς και ανάμεσα στις διάφορες θεωρίες, πρέπει να δεχτούμε ότι η αλληλεξάρτηση αποτελεί αντικειμενική

κατάσταση. Κάθε χώρα, η οποία δεν ασκεί την πολιτική της αυτάρκειας, δηλαδή πολιτική απομόνωσης από τον υπόλοιπο κόσμο, είναι εκτεθειμένη στην επίδραση διαφόρων παραγόντων που ευνοούν τη σύσφιξη της διεθνούς οικονομικής αλληλεξάρτησης. Άρα, ο ανοικτός χαρακτήρας μιας οικονομίας αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη κατάστασης αμοιβαίας εξάρτησης. Η αλληλεξάρτηση οδηγεί αφενός στη διαμόρφωση συμπληρωματικών οικονομικών δομών μεταξύ των χωρών και αφετέρου στην διαμόρφωση-στις περισσότερες περιπτώσεις- ασυμμετρικών διεθνών σχέσεων. Η έλλειψη δυνατότητας υποκατάστασης αυτής της ασυμμετρικής εξάρτησης με άλλη, πιο συμμετρική μορφή αμοιβαίων οικονομικών σχέσεων οδηγεί στην ακόμα πιο στενή οικονομική αλληλεξάρτηση των διαφόρων χωρών. Σήμερα, στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας όλοι οι «εταίροι» συνδέονται μεταξύ τους με σχέση αλληλεξάρτησης και οι πολιτικές τους πρέπει να αντανακλούν και να λαμβάνουν υπόψη την πραγματικότητα αυτή.

4. Προσπάθειες μέτρησης της αλληλεξάρτησης

Η διεθνής οικονομική αλληλεξάρτηση ανήκει στα φαινόμενα που δύσκολα μπορούν να μετρηθούν. Υπάρχουν, ασφαλώς, διάφορες μέθοδοι και τρόποι μέτρησης των επιμέρους εξαρτήσεων π.χ. εμπορικής, ενεργητικής, χρηματοοικονομικής ή τεχνολογικής εξάρτησης.

Η ανάλυση των ροών αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου, καθώς και ο βαθμός στήριξης μιας ομάδας χωρών από τις εισαγωγές δίνει την γενική εκτίμηση της επίπεδης αλληλεξάρτησης (στην αποδοχή της παραπάνω σημασίας αυτής της έννοιας). Είναι λοιπόν φανερό πως από μόνος του ο δείκτης των διαστάσεων των διεθνών συναλλαγών δεν μπορεί να είναι ούτε το άριστο, ούτε μοναδικό μέτρο της διεθνούς οικονομικής αλληλεξάρτησης.

Άλλο μέτρο είναι ο βαθμός με τον οποίο τα οικονομικά γεγονότα σε μια χώρα επηρεάζουν την λειτουργία της οικονομίας μιας άλλης χώρας. Και αυτός ο δείκτης είναι αρκετά γενικός, επειδή σχεδόν όλα

τα στοιχεία της εθνικής οικονομίας είναι με κάποιο τρόπο εκτεθειμένα στην επίδραση διαφόρων γεγονότων που διαδραματίζονται εκτός των συνόρων της. Οι εθνικές οικονομίες μπορούν να λειτουργήσουν καλύτερα ή χειρότερα εξαιτίας συγκεκριμένων εξελίξεων στις άλλες χώρες. Συχνά η ίδια η αλλαγή της κυβέρνησης σε κάποια χώρα και, στη συνέχεια, η αλλαγή της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής επιδρά άμεσα στην οικονομία των άλλων χωρών.

Το επόμενο μέτρο της αλληλεξάρτησης υποδεικνύει το βαθμό στον οποίο οι διάφορες χώρες στηρίζονται αμοιβαία στον τομέα των προμηθειών εμπορευμάτων και υπηρεσιών, τις οποίες-για διάφορους λόγους- οι ίδιες δεν μπορούν να παράγουν. Αυτός ο δείκτης συχνά προσδιορίζεται με την ονομασία της αμοιβαίας ευαισθησίας (mutual vulnerability) ή αμοιβαίας εξάρτησης (mutual dependence) και αναφέρεται σε αυτές τις διεθνείς συναλλαγές, οι οποίες εάν διακόπτονταν θα δημιουργούσαν σημαντικά κόστη λόγω της αντικατάστασης των αναγκαίων εμπορευμάτων και υπηρεσιών με άλλα υποκατάστατα. Πρέπει εδώ να προστεθεί, ότι συχνά η «αλληλεξάρτηση» συνδέεται με την αποδοχή της υπόθεσης ύπαρξης ισότιμων και αρμονικών σχέσεων μεταξύ των χωρών. Επίσης η αμοιβαία εξάρτηση μπορεί να εμφανιστεί σε πολύ άνισες σχέσεις, π.χ. όταν ο ισχυρότερος εταίρος είναι εξαρτημένος από τις πρώτες ύλες και την φτηνή εργατική δύναμη του οικονομικά ασθενέστερου, ενώ η εξάρτηση του ασθενέστερου εμφανίζεται στην τεχνολογική, χρηματοοικονομική και βιομηχανική του υποταγή στον ισχυρότερο εταίρο.

Τελικά, ορισμένα στοιχεία σχετικά με το βαθμό της αλληλεξάρτησης μπορούν να αντληθούν από το ισοζύγιο πληρωμών, το οποίο απεικονίζει τις οικονομικές συναλλαγές μιας χώρας με το εξωτερικό. Οι συναλλαγές αυτές εκφράζονται ως απαιτήσεις και υποχρεώσεις μιας χώρας έναντι των υπολοίπων χωρών. Η σχέση του εν λόγω ισοζυγίου προς το ΑΕΠ εκφράζει την κατάσταση των οικονομικών δεσμών μιας χώρας με τον υπόλοιπο κόσμο.

Η διερεύνηση διαφόρων τρόπων μέτρησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης δεν οδήγησε στην επεξεργασία δεικτών, που θα έδιναν την πλήρη εικόνα αυτού του αρκετά ελεύθερα ερμηνευόμενου και κατανοούμενου φαινομένου, ούτε επίσης συμφωνήθηκαν μονολιθικοί και γενικά αποδεκτοί δείκτες. Συμπερασματικά θα πρέπει να δεχτούμε,

ότι η επιλογή αντίστοιχων μεθόδων μέτρησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζεται από την αποδοχή συγκεκριμένου ορισμού αυτού του φαινομένου. Εάν, επί παραδείγματι, δεχτούμε ότι η αλληλεξάρτηση είναι κατάσταση αμοιβαίας, όχι πάντα συμμετρικής στήριξης μιας χώρας ή ομάδας χωρών στους φυσικούς πόρους μιας άλλης χώρας ή περιοχής τότε τα βασικά μέτρα έτσι ορισμένης αλληλεξάρτησης θα είναι λ.χ. οι «κλασικοί» δείκτες της επίπλεξης αλληλεξάρτησης όπως: η ποσοστιαία συμμετοχή των εισαγωγών από μια χώρα στη συνολική κατανάλωση ενός προϊόντος κ.λ.π. Το πρόβλημα γίνεται σαφώς πιο πολύπλευρο όταν λάβουμε υπόψη εξαρτήσεις και διασυνδέσεις σε άλλους τομείς όπως πολιτική, πολιτισμός κ.λ.π.

5. Συμπέρασμα

Το φαινόμενο της οικονομικής αλληλεξάρτησης αποτελεί αντικείμενο διαφόρων και αρκετά ελεύθερων ερμηνειών. Στη σχετική βιβλιογραφία δεν υπάρχει ένας μοναδικός ορισμός ή χαρακτηρισμός της οικονομικής αλληλεξάρτησης που να καλύπτει ικανοποιητικά την πολύπλευρη φύση της. Πιο πολλούς οπαδούς φαίνεται να συγκεντρώνει ο ορισμός σύμφωνα με τον οποίο η αλληλεξάρτηση σημαίνει συγκεκριμένη κατάσταση στην οποία οι οικονομικές διαδικασίες που διαδραματίζονται σε μια χώρα επιδρούν στις οικονομικές διαδικασίες μιας άλλης χώρας και αντίθετα. Η επίδραση αυτή μπορεί να είναι θετική ή αρνητική, σκόπιμη ή ακούσια, και τελικά, λιγότερο ή περισσότερο σύμμετρη. Οι αμοιβαίες εξαρτήσεις συνάπτονται και διατηρούνται δια μέσου των ροών των εμπορευμάτων, των συντελεστών παραγωγής (κεφαλαίου και εργασίας) καθώς και άλλων ροών (υπηρεσιών, πληροφοριών κ.λ.π.). Πολύς λόγος γίνεται στην οικονομική και οικονομετρική βιβλιογραφία περί των τρόπων μέτρησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης. Παρ'ότι διατυπώθηκαν πολλές ενδιαφέρουσες αντιλήψεις, κάθε μια από τις οποίες έχει τα δικά της πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα και περιορισμούς, δεν υπάρχει ένας μοναδικός τρόπος

μέτρησης, που να περιγράφει πλήρως αυτή την πολύπλοκη και οξείας μορφής εξελικτική διαδικασία. Ιδιαίτερης σημασίας παραμένει όμως η αξιολόγηση των συνεπειών του φαινομένου της αλληλεξάρτησης. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: κατά πόσο η εμβάθυνση της οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των διαφόρων χωρών ευνοεί την σταθεροποίηση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος ή μήπως η αύξηση των αμοιβαίων εξαρτήσεων μεταξύ των χωρών οδηγεί στην όξυνση του ανταγωνισμού;

Παρότι το φαινόμενο της αλληλεξάρτησης δεν οδηγεί αυτόματα στον άριστο διεθνή καταμερισμό εργασίας δηλαδή στη βελτίωση των συνθηκών της διεθνούς συνεργασίας εντούτοις όμως συμβάλει στις μεταβολές του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Οι συνολικές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις αυτών των μεταβολών παραμένουν ακόμη δυσδιάκριτες, καθώς η αλληλεξάρτηση είναι ένα φαινόμενο σε διαρκή εξέλιξη.

Abstract

ΓΡ. ΓΚΙΚΑΣ, ΑΛ. ΧΥΖ: *The Aspects concerning international economic interdependence*

During the last several years, there was a rapid increase in the number and forms of various international linkages, which in turn has led to the formation of global economic interdependence covering all countries and regions of the contemporary world. The present article deals with analysis and assessment of various definitions of and approaches to world-wide economic interdependence. The concept of which has stimulated a lively scholarly controversy and different interpretations. Generally speaking, there are two tendencies to use that concept in order to present some essential features of the contemporary world economic system, as well as in order to express some goals of foreign policy of a given state or group of states. This article presents also main methods of evaluation of this phenomena. The article ends with short summary and conclusions.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Caparoso, J.A., 1978, Dependence, Dependency and Power in the Global System: A Structural and behavioral Analysis, *International Organization*, No 1.
- Cooper, R.N., 1980, The Economics of Interdependence. Economic Policy in the Atlantic Community, New York, Edition 2.
- Deutsch, K.W., Eckstein, A., 1961, National Interdependence and the Decline of the International Economic Sector 1880-1957, *World Politics*, τεύχος 1.
- Hirschman, A.O., 1978, Beyond Asymetry: Critical Notes on Myself as a young Man and on some Other Old Friends, *International Organization*, No 1.
- Keohane, R.O., Nye, J.S., 1975, International Interdependence and Integration, στο : *Handbook of Political Science*, T.Greenstein, N.Polsby, τ. 8 , Reading, Mass.
- Keohane, R.O., Nye, J.S., 1977, Power and Interdependences: World Politics in Transition, Boston.
- Lall, S., 1975, Is "Dependence a Useful Concept in Analysing Underdevelopment?", *World Development*, No 11, 12
- Mahler, V.A., 1980, Dependency Approaches to International Political Economy- A Cross – National Study, New York.
- Mally, G., 1976, Interdependence. The European- American Connection in the Global Context, Lexington.
- Parsons, T., Shils, E., 1951, Towards a General Theory of Action, Cambridge, Mass.
- Sandro, S., 1972, International trade and economic power, Towards a new world economy, Rotterdam.

- Santos, T., 1970, The Structure of Dependence, American Economic Review.
- Seers, D., 1981, Dependency Theory: A Critical Reassessment, London.
- Tollison, R.D., Willett, T.D., 1973, International integration and the interdependence of economic variables, International Organization, No 1.
- Waltz, K., 1979, Theory of International Politics, Reading.
- Whitman, M.N., 1979, Reflections of Interdependence. Issues for Economic Theory and U.S. Policy, Pittsburgh.
- Λάμπρος, Κ., 1988, Απ' την κρίση στην υπέρβαση του ελληνικού περιφερειακού καπιταλισμού, Εκδόσεις ΑΙΧΜΗ, Αθήνα.
- Τομπάζος Σ., 1999, «Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση. Εισαγωγή στην κριτική της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.